269

DRIE ARTIKELEN

OVER DE

ZEEMACHT IN OOST-INDIË

DOOR

STAUNCH.

De werkkring der Zeemacht in onze Oost-Indische Bezittingen.

Onze zeemacht in Indie in verband met de nieuwe Begrooting van Kolonien.

Is eene inkrimping der Indische Militaire Marine wenschelijk?

LEMBAGA KEBUDAJAAN
INDONESIA

VI-168

HAAG,
ERS VAN CLEEF.
8 8 4.

PERPUSTAKAAN NASIONAL

93 Hal

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL R.I.

Tanggal : 30-06-2010
Nomor Induk : 856/PN-MUSEUM/10
BIB-ID : 9105560
ITEM-ID : 0000382058A
Asal : Museum Pusat

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

VI-160.-

DRIE ARTIKELEN

OVER DE

ZEEMACHT IN OOST-INDIË

DOOR

STAUNCH.

De werkkring der Zeemacht in onze Oost-Indische Bezittingen.

Onze zeemacht in Indie in verband met de nieuwe Begrooting van Kolonien.

Is eene inkrimping der Indische Militaire Marine wenschelijk?

PERSPOST AB AAN HANDVAL

DEN HAAG,
DE GEBROEDERS VAN CLEEF.
1884.

BAT. GENOOTSCHAP VAN K.E.M.M.

PERPUSTAKAAN NASIONAL REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De hier volgende artikelen verschenen opvolgend in „de Amsterdammer," Dagblad voor Nederland.

Ter bevordering van meerdere bekendheid worden ze, in één bundel vereenigd, aan het belangstellend publiek aangeboden.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De werkkring der Zeemacht in onze Oost-Indische Bezittingen.

I.

Het Auxiliair Eskader.

Het is ons bij voorkomende gelegenheden meermalen gebleken, dat vele personen (waaronder ook wier stem of pen niet geheel zonder invloed op de behandeling onzer Staatsaangelegenheden mag worden genoemd) zich geene duidelijke voorstelling kunnen vormen van de inrichting onzer Zeemacht in Indië en van het aandeel in de algemeene dienstverrichtingen ter zee, hetwelk aan elk onderdeel, waarin die Zeemacht gesplitst wordt, is toegekend.

Die ondervinding geeft ons aanleiding, om in de volgende regelen te trachten een kort overzicht van die inrichting en verdeeling te geven, waarmede wij ons vleien, een niet geheel nutteloozen arbeid te hebben verricht.

Wij bezigen daarbij met voordacht het woord *trachten*, omdat de verschillende werkkringen nimmer bij eenig

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Koninklijk besluit op afdoende wijze, zij het dan ook in algemeenen zin, werden geregeld, terwijl de elkander opvolgende Hoofden der Departementen van Koloniën en Marine hier te lande, zoomede de verschillende Opperlandvoogden daarginds, uit den aard der zaak, niet allen dezelfde inzichten daaromtrent waren toegedaan.

Dat overzicht geeft derhalve eene voorstelling van die dienstverdeeling, welke de ondervinding als de beste heeft doen kennen en *in den regel* dan ook gevolgd wordt.

Vooreerst dan bevindt zich in Indië een zeker getal schepen der Koninklijke Nederlandsche Marine (hetwelk gewoonlijk op vier bepaald is), bekend onder den naam van *Auxiliair Eskader*, wier bevelhebbers onder de onmiddellijke bevelen van den Commandant der Zeemacht in Oost-Indië geplaatst zijn.

De beschikking over de diensten dezer vaartuigen met hunne bemanning is, behoudens de administratieve betrekkingen tot het Departement van Marine in Nederland en in overeenstemming met daarover door den Koning te geven voorschriften, den opperlandvoogd voorbehouden. (Art. 41 van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië.)

In geval verwisseling van een bevelhebber van een dier bodems noodig is, geschiedt de aanwijzing daarvoor in den regel door den Minister van Marine.

De kosten van onderhoud en herstelling, voeding, traktementen, soldijen en hospitaalgelden van officieren en manschappen, suppletie van scheeps- en artilleriebehoeften uit de magazijnen in N.-I., loodsgelden enz. enz. worden alle, door middel van verrekening hier te lande,

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

uit de Nederlandsche schatkist gekweten, met uitzondering evenwel van de verstrekte steenkolen en machinekamer-behoeften (olie, vet, gereedschappen, materialen, pakking enz.), waaromtrent geene nadere verrekening plaats heeft en welke artikelen derhalve uit de Indische middelen worden bekostigd.

Dat eene dergelijke wijze van verrekening zeer omslachtig is en veel administratieven arbeid vordert, zal wel geen nader betoog behoeven, en het houden eener goede contrôle op enkele posten, (wij noemen bijv. die der hospitaalgelden) is dan ook in de praktijk zóó tijdroovend en zóó kostbaar gebleken, dat deze eenvoudig achterwege wordt gelaten.

Onzes inziens ware het veel eenvoudiger, en in beginsel even voldoende, indien voor ieder charter van schip van het Auxiliair Eskader eene bepaalde som werd vastgesteld, welke jaarlijks voor het onderhoud enz. daarvan aan Indië moet worden uitgekeerd en welke som natuurlijk ten laste van het Departement van Marine in Nederland zoude moeten komen.

Duizenden aan administratie en schrijfloon zouden hierdoor worden uitgespaard, zoowel aan de Marine-Departementen in Nederland en Indië als bij de Marine-magazijnen en Etablissementen in dit gewest, terwijl de gang van zaken door dien maatregel zeker veel vereenvoudigd zoude worden.

De vaststelling dezer bijdrage zal wel geen bezwaar opleveren, daar het Auxiliair Eskader reeds meer dan 15 jaren op den tegenwoordigen voet in Indië aanwezig is en de noodige gegevens daarvoor dus wel voorhanden

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

zullen zijn. Volgens den Minister van Marine Geerling zoude deze bijdrage bij de tegenwoordige sterkte van meergenoemd eskader (twee ramtorenschepen en twee schroefschepen 1e klasse) ongeveer 12 ton per jaar moeten bedragen. (Zie het debat bij de behandeling der laatste begrooting van Koloniën.)

De werkkring welke aan dit Auxiliair Eskader is aangewezen, bestaat in de eerste plaats in het vormen eener kern van groote, in alle opzichten strijdvaardige schepen, bij de verdediging onzer Koloniën, ingeval van oorlog met eene buitenlandsche Mogendheid, waarbij het zooveel doenlijk wordt gesteund door en versterkt met de schepen der Indische Militaire Marine.

Verder, om in geval van oorlog met een machtigen inlandschen vijand, waarbij eene tijdelijke buitengewone machtsontwikkeling ter zee van onze zijde wenschelijk wordt geacht en waartoe de Indische Militaire Marine niet in staat zoude zijn, in vereeniging met dit deel der Zeemacht krachtig op te treden; wijders, om door vertoon der vlag op schepen van groot charter het prestige van en de eerbied voor onze Regeering in alle deelen van den Archipel te bestendigen of te verhoogen, en eindelijk, om door het bezoeken van naburige Rijken of Koloniën van andere Mogendheden, de goede verstandhouding met die landen te onderhouden en te bevorderen, nieuwe betrekkingen aan te knoopen en de handelsrelatiën zooveel doenlijk te bevorderen en uit te breiden.

Het hier bedoelde eskader heeft zijn ontstaan te danken aan het Koninklijk besluit van 16 November 1866 No. 80 (*Indisch Staatsblad* 1867 No. 56) waarbij

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

ook tevens de Indische Militaire Marine in het leven werd geroepen.

Aangezien wij ons bij de samenstelling van dit opstel slechts ten taak hebben gesteld eene omschrijving te leveren der werkzaamheden van elk deel der Indische Zeemacht, zoo kunnen wij voor het oogenlik niet in beschouwingen treden over de wijze waarop genoemd Eskader, met het oog op zijne roeping en opgelegde taak, moet zijn samengesteld.

Te minder kunnen wij daarin treden, omdat die samenstelling in zekere mate verband houdt met de organisatie der Indische Militaire Marine, welke naar onze meening herziening behoeft, doch waarvan de behandeling evenzeer buiten de grenzen van dit opstel is gelegen.

Wij zullen ons er derhalve toe bepalen, om in een volgend opstel den werkkring der Indische Militaire en Gouvernements-Marine in korte trekken te schetsen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

II.

De Indische Militaire Marine.

Naast het, in het vorig opstel behandelde Auxiliair Eskader, wordt in onze bezittingen gevonden de *Indische Militaire Marine*, bestaande uit een 30tal bodems van verschillend charter en type, waarvan de kosten van aanbouw, uitrusting en uitzending geheel ten laste der Indische begrooting kwamen (de *Curaçao* welke vroeger tot de Nederlandsche Marine behoorde, wordt hier, — evenals vroeger — buiten beschouwing gelaten) en welke vloot ook op dezelfde wijze door tijdigen aanbouw, (als regel in Nederland) — waarbij door het Departement van Koloniën de voorlichting en medewerking van dat der Marine wordt ingeroepen, — voltallig moet worden gehouden.

Het materieel, waaruit deze vloot bestaat, is derhalve geheel Indisch eigendom en staat die zeemacht in geen ander verband tot de schepen der Nederlandsche Marine, dan geboren wordt uit de wenschelijkheid, ja, men mag zeggen de noodzakelijkheid, om de bewapening en uitrusting van de schepen der eerstgenoemde categorie zooveel slechts eenigszins mogelijk is, in overeenstemming te brengen met die van de vaartuigen der Nederlandsche Marine.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De noodzakelijkheid dezer overeenstemming zal een ieder duidelijk beseffen, wanneer hier wordt medegedeeld, dat die schepen der Indische Militaire Marine worden bemand door officieren en manschappen, behoorende tot het personeel der Nederlandsche Zeemacht en het van overwegend belang is de verkregen oefening van dit personeel, gedurende den tijd hunner detacheering op de Indische schepen, zooveel mogelijk te onderhouden en voort te zetten en er vooral tegen te waken dat dit personeel op die schepen de verkregen ervaring verlieze, of van voren af aan geoefend moet worden in het gebruik van materieel, hetwelk bij de Nederlandsche Marine niet gevonden wordt.

Door den zuiver Militairen aard hunner bemanning zijn deze schepen, vooral in staatsrechtelijken zin, volmaakte oorlogsschepen en derhalve tot de uitoefening van alle Militaire handelingen gerechtigd.

Aan deze Europeesche bemanning van Marine-Officieren en manschappen, worden op elken bodem een zeker getal Inlandsche onderofficieren, matrozen en vuurstokers toegevoegd, die zich door het onderteekenen der krijgsartikelen eveneens voor een bepaalden tijd tot den Militairen dienst hebben verbonden, welke toevoeging ten doel heeft enkele werkzaamheden, waarvan de uitvoering in een tropisch klimaat op den duur ongunstig op het gestel van de Europeesche bemanning zoude werken, geheel of gedeeltelijk te doen verrichten door personen, wier landaard hen voor dien klimaatsinvloed ongevoelig maakt, of hen ten minste daartegen beter bestand doet zijn.

Eene dergelijke toevoeging van Inlandsche manschap-

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

pen heeft, om dezelfde reden, ook plaats op de schepen van het Auxiliair Eskader, waar het getal Europeesche vuurstokers dan tijdelijk eene kleine vermindering ondergaat en waarvan de kosten door Nederland worden vergoed.

Over den rechtstoestand der inlandsche opvarenden, welke door deze combinatie geboren wordt, zullen wij hier niet spreken. Het zij voldoende hier mede te deelen, dat inlanders — matrozen en vuurstokers — berecht worden volgens de Nederlandsche wet voor het krijgsvolk te water, ook zij die dienen op de schepen der Indische Militaire Marine, waar zij zich feitelijk dus op Nederlandsch-Indisch grondgebied bevinden. In de practijk levert die toestand echter nimmer eenig bezwaar van aanbelang op.

De bevelhebbers dezer schepen worden aangewezen door den Commandant der Zeemacht in Indië, onder wiens onmiddellijke orders zij geplaatst zijn: terwijl den Gouverneur-Generaal de beschikking over de diensten van die schepen met hunne bemanning is toegekend op gelijken voet als over die van het Auxiliair Eskader en met inachtname van dezelfde regelen, welke daar reeds werden aangegeven.

Alle kosten van onderhoud en herstelling of vernieuwing aan romp, tuig, machines en inventaris, van alle verstrekkingen, hoe ook genaamd, zoomede der traktementen, soldijen, toelagen, voedingskosten enz. van de Officieren en bemanning, worden geheel uit de Indische middelen gekweten, hetzij rechtstreeks, hetzij door latere verrekening in Nederland.

De werkkring, welke aan dit deel der Zeemacht is

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

aangewezen, bestaat in de eerste plaats in de handhaving van ons gezag en de uitoefening voor zooveel noodig van de politie te water in den geheelen Archipel, waaronder vooral behoort het tegengaan van zee-, strand- en menschenroof; wijders in het verleenen van den sterken arm tegen de Inlandsche bevolking of Inlandsche Vorsten, waar en wanneer zulks noodig mocht worden bevonden, in het door hunne aanwezigheid kracht bijzetten aan de vertoogen of onderhandelingen der Regeerings-Ambtenaren en in het algemeen tot het verrichten van die Militaire diensten ter zee, welke door de Regeering nuttig en noodig worden geoordeeld en waarvoor zij, in verband met hunne afmetingen, de noodige geschiktheid bezitten.

Ook is aan dit deel der scheepsmacht de taak opgelegd om, ingeval van oorlog met eenen buitenlandschen of wel met eenen machtigen Inlandschen vijand, waarbij tijdelijk eene machtsontwikkeling vereischt wordt, welke hare krachten te boven gaat, in vereeniging met de schepen van het Auxiliair Eskader den vijand zooveel mogelijk afbreuk te doen en die diensten te verrichten welke, in overeenstemming met de bevolen Militaire operatiën, van haar gevorderd worden.

Eindelijk nog is aan dezen tak der Zeemacht meer in het bijzonder opgedragen de hydrographische opname der kusten en vaarwaters en het verbeteren der bestaande zeekaarten van den Indischen Archipel, waarvoor op dit oogenblik drie vaartuigen (een stoomschip en twee schoonerbrikken) zijn aangewezen.

Nog moet tot dezen tak van dienst gerekend worden te behooren een tiental stoombarkassen welke, naarmate

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

de eischen voor het onderhouden der communicatie of eener Militaire handeling of operatie zulks vorderen, aan het een of ander vaartuig worden toegevoegd en dan uit de equipage van dien bodem tijdelijk eene bemanning ontvangen; zij worden, wanneer het gebruik daarvan niet noodig is, in conservatie opgelegd, hetzij bij de Marine-Etablissementen, hetzij op eene andere gunstig geoordeeldeplaats.

Ook het overdekte stoomscheepje *Satelliet* — het voormalige directie-vaartuig der Bataviasche havenwerken en daarna aan de Indische Militaire Marine toegevoegd, — kan tot de laatstgenoemde categorie gerekend worden, daar het nimmer op zichzelf staat, doch steeds aan het een of ander vaartuig is toegevoegd (in den regel aan een der wachtschepen) en alsdan ook uit de equipage van dien bodem wordt bemand.

De twee thans behandelde deelen der Zeemacht in Indië vormen het Militaire gedeelte, in tegenstelling van de twee hierna te noemen onderdeelen, welke het zoogenaamde Civiele element vormen — eigenlijk meer zijn *bestuursmiddelen te water* — en wier samenstelling en werkkring wij in een volgend stuk zullen behandelen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

III.

De Gouvernements-Marine.

Het hiergenoemde deel der Zeemacht heeft voornamelijk zijn ontstaan te danken aan de omstandigheid dat, ter behoorlijke behartiging van 's Lands belangen, de bestuurshoofden of aan hen ondergeschikte ambtenaren verplicht zijn zich meermalen naar verschillende deelen van het aan hen ter besturing toevertrouwde gewest te begeven, van welke vele slechts over zee te bereiken zijn, of waarheen de reis over land te tijdroovend, bezwarend of gevaarlijk is.

Op Java derhalve, waar nagenoeg overal te lande zeer goede wegen en reisgelegenheden worden aangetroffen, heeft zich de behoefte aan vaartuigen voor genoemd doel dan ook nimmer doen gevoelen en waren het uitsluitend de besturende ambtenaren der buitenbezittingen (aldus worden de bezittingen buiten het eiland Java genoemd) die voortdurend op het bezit van vaartuigen als hier bedoeld worden, aandrongen.

Wel werd vroeger meermalen, bij gebrek aan eene andere gelegenheid, van een oorlogsschip gebruik gemaakt tot het volbrengen van dergelijke dienstreizen, doch sedert het aantal stoomschepen der Gouvernements-Marine zoodanig werd uitgebreid dat in bijna alle gewesten, waar

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

de behoefte aan een dergelijk communicatie-middel in werkelijkheid bestond, een vaartuig voor dat doel konde worden gestationneerd, worden door de Regeerings-ambtenaren alleen dan reizen met oorlogsbodems gedaan, wanneer dat in het belang der zending wordt noodig geacht, om door de tegenwoordigheid van een zoodanig vaartuig meer prestige aan den persoon, meer klem aan zijne handelingen of vertoogen bij te zetten. Want de inlander — tot zelfs de Dajakker in de binnenlanden van Borneo — weet maar al te goed dat er verschil bestaat tusschen een oorlogsvaartuig en een schip der Gouvernements-Marine; hij drukt zulks op eigenaardige wijze uit door het laatste te bestempelen met den naam van „*stenga companie*" (niet het echte gouvernement).

Ook de uitbreiding der particuliere stoomvaart heeft er toe bijgebracht om de gemeenschap tusschen de verschillende deelen van enkele gewesten te vergemakkelijken; doch in het algemeen is de daardoor ontstane verbetering voor de afdoening van bestuursaangelegenheden niet van zooveel beteekenis als eene oppervlakkige beschouwing wel zoude doen veronderstellen.

De vloot der Gouvernements-Marine dan bestaat vooreerst uit een 16tal stoomers, waarvan de aanbouw, uitrusting en uitzending (dit laatste voor zoover die schepen in Europa werden aangebouwd) even als van de schepen der Indische Militaire Marine, op kosten van het Departement van Koloniën plaats vond, onder gelijke hulp en medewerking van het Departement der Marine, doch met dit groote onderscheid, dat die vaartuigen niet worden bemand door officieren en schepelingen der Nederlandsche

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Marine, doch door Europeesche gezaghebbers, stuurlieden en machinisten, welke deel uitmaken van het korps Indische ambtenaren, terwijl de verdere bemanning, (bootslieden, matrozen en vuurstokers) bestaat uit inlanders, welke in Indië worden aangeworven.

Verder behooren tot dit deel der Zeemacht een aantal kleine zeilschooners, bekend onder den naam van gewapende booten en adviesvaartuigen, waarvan de geheele bemanning, met inbegrip ook van den gezagvoerder (djoeragan), uit inlanders bestaat, die op gelijke wijze worden aangenomen als die voor de bemanning der stoomschepen.

Eindelijk nog ressorteeren onder dit deel der Zeemacht, de vaartuigen welke worden gebezigd bij de betonning, bebakening en kustverlichting.

Uit het boven medegedeelde is het duidelijk, dat dit deel der Zeemacht elk *militair* karakter ten eenenmale mist.

Alle kosten van onderhoud, voeding, soldijen enz. voor deze stoom- en zeilschepen worden geheel uit de Indische kas bestreden.

De Europeesche gezaghebbers voor die vaartuigen worden door den Gouverneur-Generaal benoemd, die op voordracht van den Commandant der Zeemacht ook de stations der verschillende schepen aanwijst, alwaar die gezaghebbers dan gesteld worden *onder de onmiddellijke bevelen* van het hoofd van gewestelijk bestuur, die alzoo de vrije beschikking over de diensten van de hem toegevoegde vaartuigen verkrijgt, behoudens de betrekkingen tot het Departement van Marine, waaronder de gezaghebbers met hunne bodems ressorteeren.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Als hoofd van dezen diensttak is aan het Departement der Marine geplaatst een „*Chef der Gouvernements-Marine*" (een burgerlijk ambtenaar), die aldaar onder de bevelen van den Commandant der Zeemacht werkzaam is.

De dienstverrichtingen welke aan dit deel der Zeemacht zijn opgelegd, bestaan voornamelijk in het doen van dienst- en inspectie-reizen met de bestuurshoofden en andere door hen aan te wijzen ambtenaren, waarbij de tegenwoordigheid van een oorlogsschip niet noodzakelijk wordt geacht; het houden van de politie te water, waaronder ook behoort het tegengaan van zee-, strand- en menschenroof, alsook het waken tegen verboden invoer en smokkelhandel en in het algemeen het verrichten van die bestuursdiensten, waarbij de beschikking over een vaartuig vereischt wordt, doch welke niet behooren tot het gebied der verrichtingen waarvoor de oorlogsschepen bestemd zijn.

Ook de vaartuigen in gebruik bij de betonning, bebakening en kustverlichting behooren tot deze afdeeling en de gezaghebbers dier schepen ontvangen hunne bevelen rechtstreeks van den Inspecteur van dien tak van dienst. Het voorzien in den communicatie-dienst tusschen Batavia en Onrust behoort mede tot hare bemoeiingen.

De stoomschepen worden in den regel ter hoofdplaats van een gewest gestationneerd, de zeilvaartuigen op de meer afgelegen posten.

Somtijds werden deze vaartuigen ook gebezigd voor militaire diensten — zooals o. a. te Atjeh — doch dergelijke toestanden zijn uitzonderingen en meer te wijten aan een onvoldoenden toestand der Militaire Marine, wier

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

krachten voor de uitvoering van de haar aangewezen taak te kort schoten.

In de tweede plaats behooren tot de civiele zeemacht die kleinere stoomvaartuigen, welke, geheel onafhankelijk van het Departement der Marine, rechtstreeks door de Indische regeering ter beschikking worden gesteld van eenig hoofd van gewestelijk bestuur. De bemanning voor die stoomscheepjes — bijna allen inlanders — wordt door dien bestuursambtenaar naar goedvinden aangenomen en ontslagen, terwijl ter bestrijding der kosten van bezoldiging, onderhoud, steenkolen enz. jaarlijks de beschikking wordt verleend over een bedrag, hetwelk gekweten wordt uit de gelden, toegestaan voor het Departement van Binnenlandsch Bestuur, onder het hoofd *Gewestelijke Politievaartuigen.*

Dergelijke stoomvaartuigjes — welke meer van „*residentie-jachten*" dan van politie-vaartuigen hebben — worden gevonden te Pontianak, Palembang, Riouw, Oostkust Sumatra (twee) en Atjeh, terwijl voor het bestuur op de Oostkust van Atjeh de gelden voor een dergelijk vaartuig zijn aangevraagd.

Het komt ons voor dat deze vaartuigen niet moeten gerekend worden tot de politie-vaartuigen, doch tot de *bestuursmiddelen te water* te behooren, en als zoodanig een deel moeten uitmaken van de Gouvernements-Marine, teneinde die vaartuigen ook onder de technische contrôle van het Departement van Marine te brengen en de kosten daarvan ook door dat Departement te doen dragen als betreffende drijvend materieel.

Als bewijs voor deze onze bewering zouden wij o. a.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

kunnen aanvoeren dat, bij het aanvragen van gelden op het tweede hoofdstuk der begrooting van uitgaven van Ned. Indië voor het dienstjaar 1884 (afd. IV uitgew. en toel. staat onder afd. 39 toel. 132), wordt medegedeeld dat bij de indienststelling van eene stoomsloep op de Atjeh-rivier, het getal gewapende booten aldaar van 4 op 2 teruggebracht konde worden, welke laatste echter betaald worden uit afdeeling VIII onder afd. 118 van datzelfde hoofdstuk.

Daar evenwel het niet de bedoeling is in dit opstel de wenschelijkheid der overbrenging van dien post uitvoerig te betoogen, zullen wij met deze vingerwijzing volstaan.

En hiermede is de taak, welke wij ons gesteld hadden — namelijk het leveren van een beknopt overzicht van de inrichting der Zeemacht in onze Oost-Indische bezittingen met aanduiding van haren werkkring — ten einde gebracht.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Onze Zeemacht in Indië in verband met de nieuwe begrooting van Koloniën.

Onder de oorzaken, welke er toe hebben bijgebracht om de door den nieuwen Minister van Koloniën ingediende begrooting met een kleiner nadeelig saldo te doen sluiten, behoort ook het weglaten van den post, op de vorige begrooting voorkomende, voor den bouw van een nieuw schroefstoomschip 4de klasse voor de Indische Militaire Marine, ter vervanging van het afgekeurde stoomschip van dat charter *Deli*.

Tot het weglaten van dezen post werd door den Minister besloten, naar aanleiding van het debat, in de beide takken der Volksvertegenwoordiging gevoerd bij de behandeling der laatste begrootingen van Koloniën en Marine, bij welke gelegenheid door meerdere leden werd aangedrongen op eene inkrimping der Indische Militaire Marine, gepaard aan eene uitbreiding der Gouvernements-Marine, met welk denkbeeld deze Minister zich, blijkens het medegedeelde in de bij de begrooting overgelegde Memorie van Toelichting, in hoofdzaak wel kan vereenigen.

Op dien grond heeft het weglaten van den genoemden post niets wat bevreemding kan wekken, doch nu daarmede *niet* gepaard gaat het aanvragen van gelden voor den bouw van een of meer stoomers voor de Gouverne-

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

ments-Marine, is het gevolg van dien maatregel, dat eene vermindering van het materieel der Zeemacht in Indië is ontstaan, waarin door aanbouw *niet* wordt voorzien.

Een ander gevolg van die handelwijze is, dat bij de behandeling dezer begrooting waarschijnlijk niet zal worden uitgemaakt, of in beginsel zal worden overgegaan tot eene inkrimping der Indische Militaire Marine, gepaard aan eene uitbreiding der Gouvernements-Marine, en de toestand der Zeemacht in Indië derhalve voorloopig zal blijven gelijk die thans is.

Ook heeft de Minister, door het niet voltallig houden van het getal schepen der Militaire Marine (immers door het niet doen aanbouwen van vervangers voor de *Deli* en de *Soerabaya*) eene eerste schrede gezet op den weg, welke tot de boven besproken inkrimping leidt, zonder tegelijkertijd een stap te doen tot uitbreiding der Gouvernements-Marine, welke noodwendig daaraan gepaard had *moeten* gaan.

Het op deze wijze gedeeltelijk vooruitloopen op eene door de Wetgevende Macht in deze aangelegenheid te nemen beslissing, verdient zeker geene instemming, doch zoude in het onderhavige geval van weinig beteekenis zijn, indien het getal schepen in Indië ruim voldoende ware — indien bij behoud van den bestaanden toestand de aanvulling der Indische Militaire Marine nog wel een jaar kon wachten, of indien — bij inkrimping van dien tak van dienst — de Gouvernements-Marine krachtig genoeg ware om, bij uitbreiding van haren werkkring, hieraan op behoorlijke en voldoende wijze te kunnen voldoen.

Aangezien evenwel, bij behoud van den bestaanden

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

toestand, dadelijke aanvulling der Militaire Marine bepaald noodzakelijk is, terwijl de sterkte der Gouvernements-Marine op dit oogenblik zoodanig is, dat daarvan, zonder uitbreiding, onmogelijk meerdere diensten kunnen worden gevergd, ja, dat deel der Zeemacht zelfs de haar thans opgelegde taak niet naar behooren kan vervullen, zoo is elke maatregel, welke tot inkrimping der Militaire Marine leidt, zonder daaraan gepaard gaande voorstellen tot uitbreiding der Gouvernements-Marine, niet in 's Lands belang en derhalve onvoorwaardelijk af te keuren.

Hoewel wij van dit stelsel van inkrimping der Militaire Marine bepaalde tegenstanders zijn, ja! daarvan op den langen duur niets dan nadeelen — ook financieele — voor Indië verwachten, zoo willen wij dit belangrijke vraagpunt thans laten rusten, om alleen de juistheid onzer bewering nader aan te toonen, namelijk, dat de toestand onzer Zeemacht in Indië van dien aard is, dat de volstrekte noodzakelijkheid bestaat om die vaartuigen, welke aan den dienst ontvallen, onmiddellijk door andere te vervangen.

Beginnen wij daartoe met den toestand na te gaan van de schepen der Indische Militaire Marine.

Met inbegrip van de *Deli* en met uitsluiting der wachtschepen en opnemingsvaartuigen, heeft die vloot eene sterkte van 25 stoomschepen van verschillend charter. (De *Curaçao*, als niet meer bekwaam voor den actieven dienst, kan buiten beschouwing worden gelaten.)

Van dit getal schepen is de *Deli* bereids afgekeurd en verkocht.

De *Soerabaya*, waarvan de ketels versleten zijn en waarvoor geen nieuwe werden aangemaakt met het oog

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

op den toestand van romp en werktuigen, zal op dit oogenblik wel reeds aan den actieven dienst ontvallen en tot de categorie der wachtschepen zijn overgegaan.

De *Riouw* zal in den loop van 1885 aan den dienst ontvallen; de romp en werktuigen van dezen bodem verkeerden reeds in 1882 in zoodanigen staat, dat het niet raadzaam werd geoordeeld dat vaartuig destijds eene nieuwe buitenhuid te geven of daarvoor nieuwe stoomketels te doen aanmaken. Het werd zooveel opgelapt, dat de nog daarin staande stoomketels geheel konden worden opgevaren.

De raderschepen *Sumatra*, *Banka* en *Borneo* verwachten in 1886 of 1887 de bijl. Voor deze stoomschepen worden geene nieuwe stoomketels aangemaakt, daar bij alle drie de toestand van den romp slecht is en deze geen nieuw stel ketels meer waard werd geoordeeld. Zijn derhalve de thans daarin geplaatste stoomketels opgevaren, dan zullen die vaartuigen *moeten* worden afgekeurd. De *Sumatra* en *Banka* ontvingen in 1878 en 1879 nieuwe stoomketels, welke aan de Marine-Fabriek te Soerabaya werden aangemaakt. Het gehalte dezer ketels valt zeer tegen, een gevolg der slechte qualiteit van het voor de vervaardiging daarvan uitgezonden ijzer. (Herhaaldelijk werden klachten hierover uit Indië aan het opperbestuur kenbaar gemaakt.) Bevatten de geruchten waarheid, dan zouden de ketels van de *Sumatra* zelfs nog vóór het genoemde tijdstip worden afgekeurd en daarmede ook het vaartuig zooveel vroeger ontvallen.

De *Borneo* ontving in 1883 een stel opgelapte stoomketels, waarvan de levensduur nog op drie jaren werd gesteld.

De *Bandjermasing* zal weldra voor geruimen tijd aan

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

den dienst onttrokken worden, daar dit vaartuig (van compositie-bouw) op de sleephelling moet worden gehaald om eene geheele nieuwe buitenhuid en een stel nieuwe stoomketels te ontvangen, altijd wanneer het dan zal blijken, dat de romp en werktuigen deze kostbare reparatie (± *f* 180,000), waard zijn. Men denke daarbij aan de *Amboina*, *Deli* en *Riouw*, schepen van hetzelfde type en dezelfde bouworde.

Evenzoo zal de *Macassar* binnen kort met onbruikbare ketels liggen; misschien is dit reeds op dit oogenblik het geval; een jaar ongeveer is er noodig om dit vaartuig van een stel nieuwe stoomketels te voorzien.

Ook de *Padang* zal weldra in hetzelfde geval verkeeren als de *Macassar*, terwijl de stoomketels van de *Benkoelen* en *Madura*, welke vaartuigen thans vier jaren achtereen in dienst zijn, eerlang eene groote reparatie zullen behoeven.

Wanneer nu verder nog in aanmerking wordt genomen, dat de stoomketels van de *Onrust* voor verder gebruik ongeschikt zijn, die van de *Oenarang* hoogstens nog één jaar kunnen dienen, terwijl die van de *Sindoro* weder erg tegenvallen (door de boven reeds vermelde slechte qualiteit van het uitgezonden ketelijzer), dan ligt het voor de hand, dat, zoolang nog niets is beslist omtrent eene inkrimping der Indische Militaire Marine, de bouw van schepen ter vervanging van de *Deli* en *Soerabaya* gebiedend noodzakelijk is, wil dat deel der Zeemacht in Indië aan hare roeping kunnen blijven voldoen.

Ook de sterkte der Gouvernements-Marine laat op dit oogenblik niet toe, om daaraan meerdere diensten op te dragen, dan haar reeds nu zijn aangewezen, — zelfs is

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

zij meermalen niet bij machte om hare taak naar behooren te vervullen.

Voor de *Beroa*, welke bij de zeebeving, tengevolge van de uitbarsting van Krakatau, verloren ging, is nog geen vervanger aangevraagd, zoodat in Telok Betong het daar behoorend vaartuig der Gouvernements-Marine ontbreekt.

Slechts één dier bodems is beschikbaar voor het tegengaan van den opium-smokkelhandel op de Noordkust van Java en toen, na de ramp van Krakatau, dit vaartuig werd opgeroepen om met een der schepen van het Auxiliair Eskader (van de Ind. Mil. Marine was geen vaartuig beschikbaar) in straat Soenda te kruisen voor het waarschuwen van passeerende schepen, moest een particuliere stoomer worden ingehuurd om tijdelijk den dienst op de Noordkust van Java te verrichten.

In het Gouvernement van Celebes, in dat der Molukken, worden meermalen particuliere stoomers ingehuurd, omdat de schepen der Gouvernements-Marine ontbreken. Zoo werd b. v. aan huur voor het particuliere stoomschip *Egeron* op verschillende tijden meer betaald dan de gansche koopsom van het vaartuig, inclusief werktuigen, tuig en inventaris, zoude bedragen hebben.

In de Residentie Timor ontbreekt nog steeds een stoomschip der Gouvernements-Marine.

De Resident van Bali, hoe dicht ook bij Java gezeteld, is daarvan feitelijk verder verwijderd dan die te Macassar, Pontianak of Bandjermasing, aangezien het getal beschikbare stoomschepen der Gouvernements-Marine niet toelaat er een aan eerstgenoemd besturend Hoofd toe te voegen; een zeilvaartuig is het middel van gemeenschap met Java.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Uit het bovenstaande moge genoegzaam blijken dat, zonder belangrijke versterking van het getal schepen der Gouvernements-Marine, aan eene uitbreiding van haren werkkring niet mag en kan gedacht worden.

Daarom komt het ons dan ook verkeerd voor, dat bij het afzien van den bouw van een vervanger voor de *Deli*, niet tevens gelden zijn aangevraagd voor den bouw van stoomers voor de Gouvernements-Marine.

Hierdoor ware tevens aanleiding gegeven om reeds nu door de Volksvertegenwoordiging te doen beslissen, of werkelijk eene inkrimping der Militaire — gepaard aan eene uitbreiding der Gouvernements-Marine, — in 's Lands belang is te achten, welke maatregel — wij herhalen het nogmaals — in zijne toepassing in de toekomst niets dan teleurstellingen zal baren, doch waarvan naar onze meening het doel, hetwelk men er mede beoogt — namelijk bezuiniging op de Zeemacht in Indië — nagenoeg even goed bereikt kan worden door eene wijziging te brengen in de typen der schepen, waaruit de Indische Militaire Marine moet zijn samengesteld en waarbij de vele en groote nadeelen aan het besproken stelsel van inkrimping verbonden, vermeden worden.

Daar wij niet mogen veronderstellen, dat de zucht om eene beter sluitende begrooting te verkrijgen, van eenigen invloed is geweest op het niet aanvragen van gelden voor de aanvulling der scheepsmacht in Indië, zoo kunnen wij uit dit feit alleen de gevolgtrekking afleiden, dat de Minister van Koloniën in de meening verkeert, dat die aanvulling voor het oogenblik minder dringend, minder noodzakelijk is.

Wij vertrouwen in het bovenstaande te hebben aangetoond dat die aanvulling wèl dringend, wèl noodzakelijk

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

is, en de aanbouw van schepen, voor welk deel der Zeemacht dan ook, niet mag worden uitgesteld.

Het zij verre van ons een alarmkreet te willen aanheffen, alsof onze Indische Zeemacht in een treurigen toestand zoude verkeeren, doch met het voortgaan op den thans ingeslagen weg is het gevaar om tot een zoodanigen toestand te geraken, niet gering. Men bedenke toch, dat tusschen het toestaan der gelden en de aanwezigheid van het te bouwen schip in Indië gewoonlijk bijna twee jaren verloopen.

Op welke wijze men ook de diensten der Zeemacht in onze Indische bezittingen moge regelen, — gebouwd zal er moeten worden. Welk soort van vaartuigen op stapel moet worden gezet, zal dan afhangen van de meening der Volksvertegenwoordiging, in hoeverre zij eene inkrimping der Militaire Marine al dan niet wenschelijk oordeelt.

Daarom achten wij het noodzakelijk, dat die meening reeds op ondubbelzinnige wijze blijke bij de aanstaande behandeling der nieuwe begrooting van Koloniën, en in verband daarmede tot voortzetting van den bouw zal worden besloten.

Misschien komen wij later nog eens uitvoerig terug op de wenschelijkheid om niet over te gaan tot eene inkrimping der Indische Militaire Marine, doch om in beginsel den thans bestaanden toestand te handhaven, met wijziging evenwel der samenstelling van genoemd deel der Zeemacht, waardoor, met verhooging der doelmatigheid en weerbaarheid, ook tegen een buitenlandschen vijand, eene belangrijke besparing in kosten van aanbouw, uitrusting, onderhoud en bemanning kan worden verkregen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Is eene inkrimping der Indische Militaire Marine wenschelijk?

Toen wij in een vorig opstel betoogden, dat met den bouw van schepen voor de Indische Zeemacht niet mocht worden gewacht, gaven wij daarbij als onze meening te kennen, dat eene inkrimping der Indische Militaire Marine in de toekomst niets dan teleurstelling zoude baren, ook uit een financieel oogpunt.

Sedert werd het verkeerde van dien maatregel nog betoogd in eene brochure van den kapt. luit. t. z. W. A. ARRIËNS (uitg. DE GEBROEDERS VAN CLEEF) waarbij evenwel eene wijziging van de samenstelling dier Marine niet dan terloops werd aangeroerd.

De aandrang om tot die inkrimping over te gaan ging uit van een der afdeelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal bij de vaststelling van het voorloopig verslag over de Indische Begrooting over 1884 (van den Minister VAN BLOEMEN WAANDERS) en zulks op grond van de navolgende overwegingen:

1o. dat het niet kan worden tegengesproken, dat vele stations- en andere diensten, welke gevoeglijk door de Gouvernements-Marine zouden kunnen worden verricht, door oorlogsschepen werden gedaan;

2o. dat aan de gezagvoerders en stuurlieden der Gouvernements-Marine als ambtenaren der Indische Regeering

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

hooger eischen dan aan de zee-officieren kunnen worden gesteld, betreffende de kennis van de Nederlandsch-Indische land-, taal- en volkenkunde, en de plaatselijke ondervinding van die gezagvoerders en stuurlieden veel langer ten bate van den dienst kan worden aangewend, dan zulks in den regel bij zee-officieren het geval is;

3o. dat de voorgestelde maatregel veel minder kostbaar zoude zijn.

Bij de daarop gevolgde behandeling dezer begrooting in de openbare zitting, was het voornamelijk een der afgevaardigden voor Amsterdam, de oud-kapitein ter zee WICHERS, die over deze aangelegenheid het woord voerde, doch werden wij, na kennisneming zijner redevoering, wel eenigszins teleurgesteld, in zooverre wij gehoopt hadden daaruit iets meer te vernemen dan de algemeenheden in het voorloopig verslag voorkomende. Alleen betreffende de mindere kostbaarheid der Gouvernements-Marine werden eenige becijferingen ten beste gegeven.

Het denkbeeld is bij ons opgekomen, dat men bij die beoordeeling misschien te veel zich den lang vervlogen tijd heeft voor den geest gebracht, toen het meermalen voorkwam, dat door een oorlogsschip reizen werden gemaakt, om voor de overbrenging van Gouvernementsambtenaren enkel als transportmiddel te dienen, en ook wel omdat er op den een of anderen post gebrek aan aardappelen, petroleum of blikjes bestond, of in een ander deel van het gewest zoo goedkoop gevogelte of andere benoodigdheden te verkrijgen waren.

Die tijden zijn lang voorbij. Zoo in Indië strenge contrôle ergens op wordt uitgeoefend, dan is het op het doel

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

waarmede door de oorlogsschepen reizen of tochten worden gedaan, waartoe dan ook niet wordt overgegaan, tenzij zoowel het hoofd van het gewestelijk bestuur als de stationscommandant de meening deelen, dat 's Lands belang vordert om bij den voorgenomen tocht gebruik te maken van een oorlogsbodem. In den regel zijn dat tochten waarbij eene militaire vertooning of handeling moet plaats grijpen en waarvoor derhalve de bodems der Gouvernements-Marine niet geschikt zijn.

Wel komt het een enkele maal voor, dat eene reis volbracht wordt, welke even goed door een stoomer der Gouvernements-Marine had kunnen worden gedaan (zoo voerde o. a. de „Onrust" levensmiddelen op voor de Boven-Teweh, tijdens de jongste onlusten op Borneo); doch dan geschiedt zulks alléén *omdat* een schip der Gouvernements-Marine niet beschikbaar en de zending urgent is.

Aangezien de Gouvernements-Ambtenären, aan boord der Gouvernements-schepen beter gehuisvest worden dan aan boord van een oorlogsschip, waar in den regel eene bank in de kajuit hun geheele logies uitmaakt, terwijl zij bovendien genoodzaakt zijn het strengere decorum van een oorlogsschip in acht te nemen, zoo behoeft waarlijk de vrees niet te bestaan dat zij *voor hun pleizier* met oorlogsbodems zullen reizen. Het is onze vaste overtuiging dat, indien aan de Bestuurshoofden op de Buitenbezittingen de vraag werd gesteld, of voor de diensten welke thans door de oorlogsschepen worden verricht, niet even goed — voor een deel althans — Gouvernementsstoomers zouden kunnen worden aangewezen, het antwoord

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

eenparig ontkennend zoude luiden. Wij hebben inzage van te veel officieele bescheiden gehad, om daaraan maar een oogenblik te twijfelen. Men zal toch aan het oordeel van die Bestuurshoofden ook wel eenige waarde willen toekennen, te meer omdat men over het algemeen te Batavia niet door eigen ondervinding zoo bijzonder vertrouwd is met de toestanden in de Buitenbezittingen.

Wanneer men wil betoogen, dat de Indische Militaire Marine kan worden ingekrompen, dan dient in de eerste plaats duidelijk aangegeven te worden, *welke* diensten, thans tot haren werkkring behoorende, voortaan aan de Gouvernements-Marine moeten worden opgedragen; doch men blijve niet staan bij de onbestemde uitdrukking „*vele*."

Het zoude ons niet mogelijk zijn ook maar één enkele van die diensten te noemen, welke aan het laatstgenoemd deel der Zeemacht zouden kunnen worden opgedragen.

Wat het sub 2o vermelde betreft, zij medegedeeld dat, wanneer men werkelijke kennis van de daar genoemde kundigheden eischt, ook de gansche opleiding van gezaghebbers en stuurlieden dient gewijzigd te worden. Na het verlaten der Kweekschool is de gelegenheid tot ontwikkeling van den geest voor de jeugdige stuurlieden der Gouvernements-Marine al zeer gering, terwijl zelfs de tijd voor de meest noodzakelijke vak-studie dikwijls ontbreekt. Welke voordeelen de Regeering zal trekken van de taal-, land- en volkenkunde van ambtenaren, voor wier wetenschappelijke vorming niets of nagenoeg niets is gedaan, kan beter beoordeeld worden door hen die eene studie der paedagogie hebben gemaakt dan door ons; doch wij vreezen dat het oordeel niet zeer gunstig zal luiden. Wanneer men daarbij

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

nog in het oog houdt dat de Stations-Commandant mededeeling ontvangt van de meeste bestuurs- en regeeringshandelingen, welke op het gewest betrekking hebben, terwijl de gezaghebbers der Gouvernements-schepen daaraan geheel vreemd blijven, dan blijkt de innerlijke waarde van het tweede argument niet zoo bijzonder groot te zijn.

Ook het daar nog aangevoerde omtrent de kennis van plaatselijke gesteldheid enz. is van weinig beteekenis, sedert de zeekaarten meer volmaakt werden en ook de verkregen ondervinding van de gezaghebbers der Gouvernements-schepen wordt opgenomen in het stations-archief, zoodat de commandeerende officieren der gestationneerde oorlogsschepen door inzage dier bescheiden zeer spoedig de hun ontbrekende plaatselijke kennis kunnen aanvullen.

Het derde argument dat de schepen der Gouvernements-Marine goedkooper zijn, beamen wij volkomen, doch wij mogen de vraag stellen, of dat voordeel niet verloren zal gaan, wanneer later de omstandigheden — die zeker niet zullen uitblijven — de aanwezigheid van oorlogsbodems zullen vorderen en daarin niet anders kan worden voorzien, dan door snellen, dat is kostbaren aanbouw?

Neen! instede van alléén ter wille der mindere kostbaarheid (immers de beide andere aangevoerde argumenten missen alle kracht) de oorlogsbodems in Indië door Gouvernements-stoomers te vervangen, willen wij onderzoeken of de organisatie der Militaire Marine daarginds niet op te weelderigen voet is geschoeid, waarbij wij ons vleien tot het besluit te zullen komen, dat op dien tak van dienst belangrijke bezuiniging mogelijk is, misschien weinig minder dan verkregen zoude worden, indien aan

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

de voorgestelde inkrimping der Militaire Marine, gepaard aan eene uitbreiding der Gouvernements-Marine, gevolg werd gegeven.

Opdat de Indische Militaire Marine in alle opzichten de haar aangewezen taak naar behooren kunne vervullen, zal zij noodwendig uit meer dan één type van schip dienen te zijn samengesteld, daar het wel niet mogelijk is een vaartuig te ontwerpen, hetwelk wat diepgang, afmetingen en strijdvaardigheid betreft, aan de verschillende eischen van den dienst voldoet, zonder voor vele gevallen onnoodig kostbaar te zijn.

De tegenwoordige Militaire Marine in Indië bestaat, volgens het Naamboekje der Zeemacht voor 1884, uit 4 typen van schepen (de *Curaçao* buiten rekening latende), namelijk raderschepen 2e, 3e en 4e klasse en schroefschepen 4e klasse. In werkelijkheid evenwel is het aantal typen grooter, want geen deskundige zal de raderstoomschepen *Soerabaya* en *Merapi* tot éénzelfde soort rekenen, al komen zij ook beide voor onder de raderschepen 2e kl., evenmin als de *Soembing*, *Onrust* en *Oenarang*, welke alle drie tot de raderschepen 4e kl. gerekend worden.

Op eene enkele uitzondering na, zijn, naar onze meening, geen dezer bestaande typen in overeenstemming met de te verrichten diensten.

In de eerste plaats dient er een klein getal schepen te zijn, welke een behoorlijk offensief vermogen bezitten met eene bemanning, talrijk genoeg om eene niet te kleine landingsdivisie te kunnen ontschepen of eene tamelijk sterke divisie gewapende sloepen te leveren, terwijl zij tevens in staat dienen te zijn om, in buitengewone gevallen, eene vrij groote vaart te behalen.

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Het zijn deze vaartuigen, welke bestemd zijn om de kern te vormen, dáár, waar met wapengeweld tegen een inlandschen vijand moet worden opgetreden, terwijl het voornamelijk dit charter van vaartuigen is, hetwelk, bij vijandelijkheden met een buitenlandschen vijand, in vereeniging met de schepen van het Auxiliair Eskader, handelend optreedt.

Geen der thans bestaande zes zware schepen (de raderstoomschepen 2e en 3e klasse) kunnen voor dat doel in alle opzichten goed genoemd worden.

Naarmate deze schepen aan den dienst ontvallen, wenschen wij die te doen vervangen door schepen van een nieuw type, namelijk schroefschepen, van ongeveer 1200 ton waterverplaatsing (dus nog iets minder dan de tegenwoordige raderschepen 2e klasse), met machines, die het schip des vereischt met eene vaart van 11 à 12 D. mijlen in de wacht kunnen voortbewegen, voorzien van eene flinke bewapening, barkstuig (tot gemakkelijk strijken ingericht) en met eene bemanning van ongeveer 130 koppen.

Het aantal dezer vaartuigen wenschen wij, evenals thans, op zes te stellen en wel als volgt verdeeld: 1 voor de Molukken, 1 voor Celebes en Oostkust Borneo, 1 voor Atjeh; 1 beschikbaar te Batavia tevens voor Banka, Riouw, Padang en Oostkust van Sumatra, en 2 in reserve of reparatie.

De kosten van aanbouw dezer zes nieuwe vaartuigen waarvan er vooreerst maar vier noodig zijn, daar *Bromo* en *Merapi* nog een lang leven voor zich hebben) zullen zeker niet grooter zijn dan het bedrag, hetwelk voor den bouw der zes bestaande raderstoomers werd uitgegeven,

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

terwijl door het zuiniger steenkolenverbruik (in gewone omstandigheden zal toch eene vaart van 8 à 9 D. mijlen ruim voldoende zijn) dezer nieuwe schepen eene belangrijke besparing aan brandstof zal worden verkregen: — want de hoeveelheid steenkolen, welke door de bestaande zes schepen verslonden wordt, grenst aan het ongelooflijke.

De bouw van schepen van dit type is urgent, daar de *Soerabaya* reeds aan den actieven dienst is ontvallen en de *Sumatra*, *Banka* en *Borneo* het niet lang meer zullen maken, terwijl in 1887 of 1888 de stoomketels van *Merapi* en *Bromo* (welke dan respectivelijk 5 en 6 jaren achtereen dienst hebben gedaan) wel uitgenomen en gerepareerd zullen moeten worden.

Voor de verdere militaire diensten te water in de verschillende stations, kan met een schip van zeer kleine afmetingen worden volstaan.

Het is voldoende, wanneer deze vaartuigen een klein gewapend detachement kunnen ontschepen of twee licht gewapende sloepen leveren. Bij ernstig verzet der inlandsche bevolking of oorlog met eenen inlandschen vijand, scharen deze vaartuigen zich om een of twee schepen van het eerst beschreven type, waardoor eene vrij respectabele macht wordt gevormd, geschikt tot het verrichten van alle diensten, welke van de zeemacht in zoodanig geval gevorderd kunnen worden; zoodat dan niet meer, zooals thans geschiedt, bij de minste onrustige beweging in een der buitengewesten, dadelijk de toevlucht tot de schepen van het Auxiliair Eskader moet worden genomen.

Die hulp moet uitzondering blijven en alleen bij het ontstaan van toestanden, waarvoor de Militaire Marine

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

in Indië niet *kan* zijn ingericht, mag het Auxiliair Eskader tegen de inlandsche bevolking optreden.

Voor den strijd met een buitenlandschen vijand, behoeven deze kleinere vaartuigen weinig of geen waarde te hebben en zoude in zoodanig geval de bemanning van eenige dezer schepen kunnen worden samengevoegd, om daarmede de twee in reserve zijnde grootere schroefschepen te bemannen. De bestaande schroefschepen 4e kl. hebben tegen een Europeeschen vijand echter ook niet veel waarde.

Voor deze diensten zijn thans in Indië beschikbaar 14 schroefschepen 4de kl. (met inbegrip van de *Deli*), doch wij achten deze vaartuigen voor het beoogde doel te kostbaar, zoowel wat bouw en uitrusting als wat onderhoud en bemanning betreft.

Het is voornamelijk op dit deel der vloot dat groote bezuiniging kan worden toegepast.

In de plaats der schroefschepen 4e kl. wenschen wij schepen van veel kleiner type te doen bouwen, hoogstens 500 ton water verplaatsende (de tegenwoordige hebben eene waterverplaatsing van pl. m. 850 ton) met machines, die berekend zijn om het vaartuig in de practijk eene behouden vaart van 7 à 8 D. mijlen per wacht te geven en ingericht voor een zoo zuinig mogelijk steenkolenverbruik; voorzien van een licht en hoogst eenvoudig tuig en de bewapening tot een minimum teruggebracht, b. v. tot één achterlaadkanon van 12 cM. à pivot en twee revolverkanonnen voor verdediging voor- en achteruit. Dergelijke vaartuigen kunnen gecommandeerd worden door een luitenant ter zee 1e klasse, terwijl de verdere Etat-Major slechts behoeft te bestaan uit twee luitenants

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

ter zee 2e klasse, waaraan hoogstens nog één adelborst 1e klasse zou kunnen worden toegevoegd; — alzoo geen officier van gezondheid of van administratie. — Eene bemanning van 45 koppen, alles medegerekend, is voor deze schepen voldoende.

Dergelijke vaartuigen zullen voor aanbouw en uitrusting weinig meer kosten dan de schepen der Gouvernements-Marine van het type *Zwaluw* en ongeveer 2 ton minder dan de tegenwoordige schepen van het type *Padang*. De kosten van onderhoud aan romp en inventarisgoederen, traktementen, steenkolen, voedingsgelden enz. zullen iets meer dan de helft bedragen van die der vaartuigen van de „*Padang*" klasse, zoodat eene bezuiniging zoude worden verkregen, zeker zoo groot als door den oud-kapitein ter zee WICHERS bij de behandeling der begrooting van Nederlandsch-Indië werd genoemd.

Het is evenwel ons doel niet met cijfers te schermen, omdat deze alléén waarde hebben wanneer men over *alle* cijfers kan beschikken, en die te geven laat de weinige uitgebreidheid van dit opstel niet toe.

Van dit type van schepen achten wij dertien stuks noodig en wel 2 voor de Molukken, 2 voor Celebes en Oostkust Borneo, 1 voor de Z. O. afd. en Wester afd. van Borneo, 3 voor Atjeh, 2 beschikbaar te Batavia tevens voor Banka, Riouw, Padang en Oostkust van Sumatra, waar naar ons inzien de vaste stations voorgoed kunnen worden opgeheven.

Toevallig bedraagt het getal schroefschepen 4e kl. der Indische Militaire Marine op dit oogenblik juist 13 (na aftrek van de *Deli*), zoodat slechts zorg behoeft te worden gedragen, dat naarmate deze aan den dienst zullen ont-

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

vallen — te beginnen met de *Riouw* in 1885 — vaartuigen van het voorgestelde verkleinde type worden aangebouwd.

Het derde type vormen de schepen, bestemd voor de dienstverrichtingen op de rivieren van Sumatra en Borneo. Met het oog op den eisch van weinig diepgang en het vele drijfhout in de rivieren, is voor dit type het raderschip te verkiezen.

De Indische Militaire Marine bezit vijf dezer vaartuigen van verschillende afmetingen, welke alle nog in goeden staat verkeeren. Dit aantal komt ons juist voldoende voor (1 voor Pontianak, 2 voor Bandjermasing, 1 voor Palembang en Oostkust Sumatra en 1 in reparatie of reserve) doch wij zouden, bij eventueelen aanbouw van een nieuw riviervaartuig, het type *Salak* als het meest doelmatige willen aanbevelen, daar de *Onrust* wel wat al te klein is en de *Soembing*, *Sindoro* en *Oenarang* onnoodig groot en kostbaar zijn en daarbij te diep gaan. De wapening van de nieuw te bouwen *Salak* zoude echter zoodanig moeten worden opgesteld, dat ook vuur recht vóór- en achteruit kan worden gegeven (voor een rivierschip een eerste vereischte) terwijl het kaliber van 16 cM. voor den dienst onnoodig zwaar is en met dat van 12 cM. kan worden volstaan.

Kon dan nog een weinig meer zeewaardigheid aan het nieuwe vaartuig worden gegeven, zonder den diepgang te verminderen, dan ware zulks zeker gewenscht.

Wij verlangen alzoo voor de sterkte der Indische Militaire Marine: 6 schroefschepen 3e kl., 13 schroefschepen 4e kl. en 5 riviervaartuigen.

Als bewijs, dat wij bij het noemen dezer getallen geleid zijn geworden door de zucht om niet meer te eischen

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

dan werkelijk noodig is, moge hier de mededeeling eene plaats vinden, dat alle op verschillende tijden voorgestelde organisaties eene grootere sterkte verlangen dan door ons is voorgesteld; gaat men terug tot 1862, dan vindt men, in een zeer uitvoerig opstel over het materieel der zeemacht, dat destijds voor de Koloniën werden noodig geacht, 10 schroefkorvetten en 24 kleinere schroefschepen (zie Verh. en Ber. Zeew. XXII deel, afd. 2), een getal, belangrijk hooger dan thans wordt gevraagd.

Wanneer op de voorgestelde wijze de Militaire Zeemacht in Indië wordt ingericht, dan zal zij in staat zijn nu en in de toekomst ten volle aan hare roeping te beantwoorden.

Inkrimping moge voor het oogenblik mogelijk zijn en voordeelig schijnen, in de toekomst zal de onmogelijkheid daarvan op den duur blijken, en wanneer de omstandigheden de aanwezigheid van oorlogsschepen zullen eischen, zal ook het schijnbaar verkregen voordeel niet alleen verdwijnen, doch vervangen worden door de zware offers, welke dan gebracht zullen moeten worden.

Men behoeft waarlijk geen profeet te zijn om te voorspellen, dat die „omstandigheden" zoo lang niet zullen uitblijven; want er dreigt gevaar — al is het dan niet oogenblikkelijk — zoowel op Celebes en Borneo als op de in naam aan ons gezag onderworpen oostelijke eilandengroepen der Molukken!

Is men dan nu reeds de leering vergeten, welke ten koste van tonnen gouds getrokken werd uit den vervallen toestand der Indische Militaire Marine, bij het ontstaan van den nog niet ten einde gebrachten Atjeh-krijg?

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

BOEKEN en KAARTEN

uitgegeven door of in depôt bij de Gebroeders van Cleef.

Afstand- en tijdtafels . . . . . *f* 0.25

Beknopte verhandeling over rivierversperringen en torpedo's, door P. K. P. J. van Sloten. Met twee platen . . „ 1.20

Beschrijving eener electro-torpedo met wekker, door J. A. Le Clercq. Met plaat . . . . . „ 0.20

De bezuinigingen van den nieuwen Minister van Koloniën ook uitgestrekt tot de zeemacht in Oost-Indiën, door W. A. Arriëns . . . . . „ 0.30

De tweede reis der Pandora naar de Noordelijke IJszee, in den zomer van 1876, door L. R. Koolemans Beynen. Met eene kaart . . . . . „ 1.50

De wetsontwerpen tot wijzing van het crimineel wetboek en het reglement van krijgstucht voor het krijgsvolk te water. Het kantteekeningen door N. Mac-Leod . . . . . „ 0.30

Een woord naar aanleiding van de beschouwingen van Dr. D. de Loos, over het examen van toelating tot het Kon. Inst. voor de Marine te Willemsoord . . . . . „ 0.25

Handleiding tot de beschouwende en werkdadige stuurmanskunst door J. C. Pilaar. 1e deel, herdrukt in 1879. Met platen. „ 6.—

Handleiding voor officieren en smeden-geweermaker, betrekkelijk het onderzoek en de herstellingen van de draagbare wapenen der Koninklijke Nederlandsche Marine. Uitgegeven op last van het Departement van Marine . . . . . „ 0.40

Handleiding voor officieren belast met het toezigt op de vervaardiging en het afwerken van artillerie-materieel der Koninklijke Nederlandsche Marine. Met Bijvoegsel . . „ 1.60

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Handleiding tot de kennis van schip en tuig, artillerie, kompas, vlaggen, enz. voor jongens van de Koninklijke Nederlandsche Marine, door G. de Fremery. Tweede druk. Herzien en verbeterd door G. de Fremery en G. M. Titsingh. Met eene plaat. *f* 2.—

Het torpedo-wezen te Brielle, bij het einde van 't jaar 1869, door J. G. F. van Houtum . . . . . " 0.80

Hollandsch-Maleisch technisch Marine-zakwoordenboek, door M. J. E. Kriens . . . . . " 0.50

Jaarboek van de Koninklijke Nederlandsche zeemagt. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine, 1875—76.
Idem. 1876/77. Gebonden . . . . . " 2.15
Idem. 1877/78. id. . . . . " 1.90
Idem. 1878/79. id. . . . . " 1.90
Idem. 1879/80. id. . . . . " 1.90
Idem. 1880/81. id. . . . . " 2.25
Idem. 1881/82. id. . . . . " 2.25
Idem. 1882/83. id. . . . . " 2.40

Korte beschrijving van de nieuw ingevoerde nautische instrumenten der Nederlandsche Marine, ten gebruike bij de opleiding van stuurmansleerlingen, door Dr. P. J. Kaiser. " 0.80

Mededeelingen betreffende het zeewezen. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. 24 deelen.
Elk deel is afzonderlijk te bekomen.

Natuurkundige beschrijving der zeeën, door M. F. Maury, vertaald door M. H. Jansen. Gebonden . . . . . " 6.50

Platen van het artillerie-materieel der Koninklijke Nederlandsche Marine. Uitgegeven door de zorg van het Departement van Marine. N°. 1—71. Met beschrijving In portefeuille. " 22.45

Reglement op de exercitie met de kanons van 12 cM. K. A. N°. 1 en 2. 3e druk 1881 . . . . . " 0.10

Reglement op de exercitie met de kanons van 17 en 15 cM. A. 2e druk 1882 . . . . . " 0.10

Reglement op de exercitie en de schietoefeningen met het revolverpistool A. De exercitiën met de blanke wapenen enz. 2e herziene en vermeerderde druk 1883 . . . . . " 0.10

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Reglement op de exercitie met de revolver-kanonnen van 3,7 cM. 1883 . . . . . *f* 0.10

Reglement op de exercitie met de kanonnen van 7,5 cM. A, de getrokken kanonnen van 5 cM. en de mortieren van 12 cM. 1882 . . . . . " 0.10

Reglement op de exercitie met de getrokken kanonnen van 18 en 16 cM. en de middelbare kanonnen van 30 ℄ 1882. " 0.10

Reglement op de exercitie met de getrokken kanonnen van 23 cM. op torenschepen en stoomkanonneerbooten 1880. " 0.10

Reglement op de exercitie met de getrokken kanonnen van 28 cM. 1882 . . . . . " 0.10

Reglement op de exercitie met de kanonnen van 28 cM. A. op torenschepen en stoomkanonneerbooten 1883 . . " 0.10

Reglement op de kommando's voor de exercitiën en manoeuvres met de zeilen en het tuig, benevens extract uit het Reglement op de eerbewijzingen en saluten aan boord van Z. M. oorlogschepen . . . . . " 0.30

Verordeningen voor de Koninklijke Nederlandsche zeemagt, 3 deelen . . . . . " 5.—

Bepalingen betrekkelijk de Artillerie der Koninklijke Nederlandsche Marine. Twee deelen . . . . . " 2.—

Verslag aan den Koning van het onderzoek naar de vermoedelijke oorzaken waaraan de zeeramp van Z. M. Rammonitor „Adder" moet worden toegeschreven . . . . . " 3.—

Wet van 28 Augustus 1851 (Staatsblad n°. 127) tot regeling der militaire pensioenen bij de zeemagt, zooals die luidt na de daarin gebragte wijzigingen. . . . . " 0.40

Wet van 28 Augustus 1859 (Staatsblad n°. 94) betreffende het verleenen van pensioen en onderstand aan het personeel per loodsdienst voor zeeschepen en aan de weduwen en kinderen van dat personeel. . . . . " 0.15

Zeemans Woordenboek in drie talen, ten gebruike van zeeofficieren, gezaghebbers en stuurlieden der koopvaardij, ingenieurs van scheepsbouw, machinisten, fabrikanten, reeders en assuradeuren, door D. J. Boom. Gebonden . . . " 3.90

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Beantwoording door de Staatscommissie voornoemd van eenige door den Minister van Waterstaat enz. gestelde vragen *f* 0.60

Statistiek der scheepvaartbeweging op de rivieren en kanalen in Nederland in 1882 . . . . . „ 0.35

Statistiek der scheepvaart 1882, 1e gedeelte, koopvaardijvloot, scheepvaartbeweging, bemanning. . . . . „ 0.50

—— 2e gedeelte. Strandingen, schipbreuken enz. . . „ 0.50

—— 3e „ Vrachtvaart door Ned. schepen van vreemde havens op vreemde havens. . . . . „ 0.40

Tienjarig overzicht der waargenomen waterhoogten langs de Nederlandsche Hoofdrivieren, de Zeeuwsche stroomen, de Noordzee, de Zuiderzee, de Wadden, enz. *Met vervolg* . . „ 6.50

Verslag der Staatscommissie benoemd tot het instellen van een onderzoek omtrent de verbetering van het Zwolsche diep . . . . . „ 2.50

Verslag van den staat der Nederlandsche zeevisscherijen over 1882. . . . . „ 0.80

Verslag over de waarnemingen in de Noordzee omtrent de stroomen langs de Nederlandsche kusten, in de jaren 1880—1882, door H. Bernelot Moens en R. P. J. Tutein Nolthenius . . . . . „ 1.50

Verslag aan den Koning over de Openbare Werken in het jaar 1882 . . . . . „ 1.—

Verslag over de stroomsnelheidsmetingen in 1881 op den Boven-Rijn en zijne takken, door J. W. G. Stieneker . . „ 1.—

Verslag over het voorgevallene tijdens het hooge opperwater op de Nederlandsche rivieren, in den winter van 1882 op 1883 . . . . . „ 1.50

Voorloopig verslag van de Staats-commissie tot het instellen van een onderzoek omtrent de verbetering van den waterweg langs Rotterdam naar zee . . . . . „ 5.—

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Waterbouwkunde.

Eerste deel, 1e gedeelte 1e afl. Beschoeiingen en bekleedingsmuren, door E. Steuerwald. Met 7 platen . . *f* 2.20

—— 2e afl. Beschoeiingen en bekleedingsmuren, door C. M. Schols . . . . . " 0.90

—— 2e gedeelte, 1e afl. Polders, door E. Steuerwald en C. M. Schols . . . . . " 0.65

Tweede deel, 1e en 2e afl. Rivieren en Rivierwerken, door C. Lely, Met 10 platen . . . . . " 4.10

Derde deel, 1e gedeelte, 1e—5e afl. Bruggen, door N. H. Henket. Met 52 platen . . . . . " 15.32⁵

—— 2e gedeelte. 1e en 2e afl. Bruggen, door N. H. Henket. Met 13 platen . . . . . " 3.95

Vierde deel, afl. 1—3. Wegen, door A. Fock. Met 11 platen. " 6.75

Herziene rivierkaarten, van regeeringswege uitgegeven. *Eerste Serie:* Boven-Rijn, Neder-Rijn, Lek enz en Boven-Rijn, Waal, Boven-Merwede enz. *Tweede Serie:* Neder-Rijn en Lek enz. Per blad " 1.50.

Waterstaatskaart van Nederland, op de schaal van 1 : 50,000 vervaardigd op last van het Departement van Binnenlandsche Zaken. Per blad " 1.50.

Kaarten en beschrijvingen der Nederlandsche zeegaten uitgegeven op last van den Minister van Marine.

Nederlandsch-Indische zeekaarten en gidsen, uitgegeven op last van den Minister van Koloniën.

Kaart van het gedeelte Java en Sumatra, geteisterd door de vulkanische uitbarsting in 1883. Op de schaal 1 : 500,000 samengesteld door C. A. Eckstein, Directeur der Topographische Inrichting . . . . . " 1.—

Topographische kaart, in kleurendruk, van den Hoek van Holland, door M. H. A. J. van Meurs. Met opheldereenden tekst van T. J. Stieltjes . . . . . " 4.—

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De Nederlandsch-Indische Wetboeken, benevens de Grondwet, het Reglement op het beleid der Regeering van Ned. Indië enz. door Mrs. F. G. A. Reitz en L. A. de Filliettaz-Bousquet. Gebonden . . . . . *f* 10.—

Recueil Militair voor het Ned. Oost-Indische leger. Verzameling van Algemeene orders, reglementen en instructiën 1831—1882. Bewerkt door A. Luymes en C. H. W. Boers. 2 dln. geb. . . . . „ 17.50

Tarieven behoorende bij de verschillende administratieve reglementen voor het Leger in Ned. Indië. Bewerkt door C. H. W. Boers en W. C. G. Vries . . . . . „ 6.—

Voorloopig voorschrift op den velddienst van het Ned. Indische leger . . . . . „ 1.—

Technische voorschriften voor de levering en verpakking van benoodigdheden ten dienste van 's Rijks overzeesche bezittingen. Tweede vervolledigde uitgave . . . „ 1.90

Algemeene bepalingen betreffende de aanschaffing van goederen ten behoeve van 's Rijks overzeesche bezittingen . . „ 0.25

J. P. de Bordes. De spoorweg Samarang—Vorstenlanden „ 1.—

—— Een woord aan de aandeelhouders der N. I. Spoorweg-Maatschappij . . . . . „ 0.30

Een woord over den aanleg van spoorwegen op Java . „ 0.30

Algemeen Reglement voor de spoorwegdiensten in Ned. Indië, benevens Algemeen Reglement op den aanleg en de exploitatie van stoomtramwegen voor publiek verkeer in Ned. Indië, enz. „ 1.50

Het Ombiliën-Kolenveld in de Padangsche bovenlanden en het transportstelsel op Sumatra's westkust . . . . . „ 2.50

Roorda van Eysinga. Maleisch-Nederduitsch woordenboek, onder goedkeuring en begunstiging der Hooge Regeering in Ned. Indië vervaardigd en uitgegeven . . . . . „ 10.—

Mr. I. H. J. Hoek. Herstel van het Nederlandsch gezag over Java en onderhoorigheden, in de jaren 1816—1819. „ 3.90

Beschrijving van den Atjeh-oorlog, naar officieele bescheiden samengesteld door E. B. Kielstra. Per afl. . . . „ 1.—

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

De grondbeginselen der Nederlandsche spelling, door Dr. L. A. te Winkel. Vierde druk, herzien door Prof. M. de Vries . . . . . *f* 2.75

Leerboek der Nederlandsche spelling, door Dr. L. A. te Winkel. Zevende druk . . . . . „ 1.15

Nederlandsche spraakkunst, door F. G. Mellink Pz. Zevende druk . . . . . „ 0.40

Kleine Nederlandsche spraakkunst, door F. G. Mellink Pz. Vierde druk . . . . . „ 0.15

Woordenlijstje, voorafgegaan door eenvoudige regels voor het geslacht en de spelling, door F. G. Mellink Pz . . „ 0 22⁵

Het mooiste boekje. Natuurlijke leesleerwijze, door D. Dekker. Met plaatjes. Vier stukjes en Handleiding. Elk . . „ 0.25

Onze moedertaal. Een voorlooper van „Denken en Stellen," door A. W. Stellwagen en D. Dekker. Achtste druk . . „ 0.25

Denken en stellen. Stijloefeningen voor 't onderwijs, door A. W. Stellwagen. 1e stukje 10e druk f 0.30; 2e stukje 7e druk f 0.30; 3e stukje 5e druk. . . . . „ 0.35

Stijloefeningen, door A. W. Stellwagen. Eerste stuk. Zevende druk . . . . . „ 0.60

Stijloefeningen, door A. W. Stellwagen. Tweede stuk. Derde druk . . . . . „ 1.20

Verleden en Heden. Woordverklaringen door A. W. Stellwagen. . . . . „ 0.90

Historie van Sara Burgerhart, door E. Bekker en A. Deken. Gebonden . . . . . „ 2.60

Deutsch in der Umgangssprache für Niederlander erläutert nebst einer Sammlung deutscher und niederländischer Spracheigenheiten, von H. W. Müller. Dritte Auflage . . . . „ 1.00

Hoogduitsche spraakkunst, door H. W. Muller. Eerste deel. Zesde druk . . . . . „ 1.—

Hoogduitsche spraakkunst, door H. W. Muller. Tweede deel. Vierde druk . . . . . „ 1.—

Spelling en uitspraak der Hoogduitsche woorden, door H. W. Muller. Tweede druk . . . . . „ 0.50

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

Deutsches Lesebuch für die unteren Klassen der mittleren Schulen so wie für Schulen mit erweitertem Elementarunterricht. Mit Erklärungen von H. W. Müller. Zweite auflage . . *f* 1.25

Deutsche Chrestomathie. Eine Auswahl von Proben deutscher Proza und Poesie des XIX Jahrhunderts. Ein Lehr- und Lesebuch für die obern Classen herausgegeben von A. B. Maatjes . . . . . „ 0.90

Cours gradué de lectures françaises à l'usage des écoles primaires supérieures, des écoles moyennes et des gymnases par A. H. W. de Bock et A. D. Leeman. *Cours primaire* 1e partie f 0.60 2e partie f 0.70; 3e partie f 0.80; *Cours secondaire* 1e partie f 1.20; 2e partie . . . . . „ 1.60

Fransche vertaaloefeningen ten dienste van het Middelbaar en Uitg. Lager Onderwijs, door A. H. W. de Bock . . „ 0.60

Handleiding tot de beoefening der cosmographie, voor het Midd. en Lager Onderwijs, door Dr. G. van Hennekeler. Met 185 figuren . . . . . „ 2.90

Leerboek der Algemeene geschiedenis, door J. Brals . „ 2.80

Kort overzicht van de Staatsregeling van ons vaderland, van het jaar 1428 tot op onzen tijd, door Dr. L. R. Beynen. 5e druk „ 1.40

Schets van het Nederlandsche Staatsbestuur en dat der Overzeesche bezittingen, door Mr. L. Ed. Lenting. Vijfde druk, bewerkt door prof. Pekelharing . . . . . „ 1.50

Volk en Regeering. Enkele hoofdstukken uit onze grondwet, door Mr. L. Ed. Lenting . . . . . „ 1.25

Beginselen der staathuishoudkunde, door Mr. J. L. de Bruyn Kops. Vijfde druk. 2 deelen . . . . . „ 3.90

Handboek voor het koopmansrekenen ten dienste van kooplieden, industriëelen en bankiers, door C. Knapper Kz. 3 deelen. Gebonden in één band . . . . . „ 8 20

PERPUSTAKAAN NASIONAL RI.
PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA

PERPUSTAKAAN NASIONAL
REPUBLIK INDONESIA